

ƏN-NƏDİMİNİN «FİHRİST» ƏSƏRİ BİBLİOQRAFIYA MƏNBƏYİ KİMİ

Hər bir xalq özünün tarixi inkişaf mərhələsində iqtisadi, siyasi mədəni, tarixi, etnik, təbii-coğrafi vəziyyəti ilə şərtlənən bibliografik informasiya mənbələri yaradır və onlardan istifadə edir. Bunun nəticəsində millətin bütün bibliografik fəaliyyəti və onun ayrı-ayrı komponentləri fərqli spesifik xüsusiyyətlərə malik olurlar.

Bibliografiyanın milli xüsusiyyətləri obyektiv mövcud olub, bilavasitə millətin maddi və mənəvi mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Milli bibliografiya bir tərəfdən millətin mədəni nailiyyətlərini əks etdirirsə, digər tərəfdən onun inkişafına təsir göstərir.

Keçmiş sovet bibliografiyaşünaslığında milli bibliografiyanı uzun müddət xarici termin hesab edərək, onu bibliografiya terminləri haqqında dövlət standartlarına daxil etməmişlər. 1977-ci il standartında (QOST 7.0-77) isə onun mahiyyəti dövlət bibliografiyası ilə eyniləşdirilir.

Dövlət bibliografiyası ilə milli bibliografiyanın eyniləşdirilməsi düzgün deyil. Milli bibliografiyanın əsasını nəşr yerinə, dilinə görə müəyyən xalqa aid olan sənədlər və yerli müəlliflər, onların əsərləri haqqında bibliografik informasiya təşkil edir. Belə ki, dünyanın bir çox xalqlarının öz dövləti yoxdur. Dövlət bibliografiyası yalnız birinci qrup sənədləri əhatə edir və bunun üçün dövlət məcburi nüsxə haqqında qanun tətbiq edir, vəsait xərcləyir və s.

Milli bibliografiya terminləri ədəbiyyatın mövcud, müxtəlif real uçot formaları birləşdirir:

1) Ərazi əlamətinə görə uçot (müəyyən ölkə daxilində bütün dillərdə nəşr olunmuş ədəbiyyat əks olunur).

2) Dil əlaməti üzrə uçot (nəşr yerindən asılı olmayaraq müəyyən dildə olan ədəbiyyat əks olunur).

3) Müəyyən ölkə ilə ərazi, dil, müəllif və məzmunca bağlı olan bütün materialların uçotu. Onu kompleks prinsip adlandırmaq daha məqsədəuyğundur. Çünki o, həm ərazi, həm dil əlamətləri, həm yerli xadimlərin xarici nəşrlərini, həm də ölkə haqqında hər hansı bir ədəbiyyatın qeydini özündə birləşdirir.

Ən qədim milli bibliografiya nümunələrindən biri Ən-Nədiminin «Fihrist» əsəridir. Bu əsər bibliografik abidə olmaqla yanaşı, ərəb dilinin

tədqiqatçalarına da yaxşı tanışdır və bir çox elmi və elmi-kütləvi nəşrlərdə onun haqqında ətraflı məlumat verilir. Biblioqrafik məlumat mənbəyi kimi «Fihrist» əsəri az öyrənilmiş, yalnız B.Semenovkerin məqaləsində (2, s. 86-89) daha ətraflı tədqiq edilib araşdırılmışdır. Məqalə müəllifi bu yazılı abidəni öyrənərkən onun mətninin iki nəşrindən istifadə etmişdir. Onlardan ərəb dilindəki Q.Flüqelə, ingilis dilində olan isə B.Dodja məxsusdur. B.Dodjin nəşri «Fihrist»in daha dolğun və tam olan müasir variantıdır. Həmin variant indiyədək məlum olan əlyazmalar əsasında yaradılmışdır. Belə əlyazmalardan bəzilərini Q.Flüqel XIX əsrdə əldə edə bilməmişdir. Qeyd edək ki, Q.Flüqel bu əsəri 2 cildə 1871-1872-ci illərdə ərəb dilində, 1970-ci ildə isə B.Dodj ingilis dilində çap etdirmişdir.

Ən-Nədimi haqqında məlumat çox azdır. Onun əsl Adı Əbül Fərəc Mühəmməd ibn İshaq ibn Mühəmməd ibn İshaqdır. Amma onu sadəcə olaraq Ən-Nədim, yəni yüksək vəzifəli şəxslərin həmsöhbəti adlandırırdılar. Nədimin vəzifəsi himayədarlarını mənalı söhbətləri ilə əyləndirmək idi.

«Fihrist»in ən qədim əlyazmasında müəllif Ən-Nədim adlandırılmışdır. Sonralar bəzi müəlliflər onu İbn Ən-Nədimi (Nədimin oğlu), yaxud Əl-Varraq (kitab taciri) adlandırmışlar.

«Fihrist»də olan məlumata görə Ən-Nədimin təqribən 935-ci ildə anadan olmuşdur. Atasının kitab dükanı olduğundan o, uşaq yaşlarından kitab ticarəti və kitabların üzünün köçürülməsi ilə məşğul olmuşdur. Bu məşğuliyyət onda biblioqrafik işə və kitabşünaslığa maraq oyatmışdır. Belə güman edirlər ki, o, 990-cı ildə «Fihrist» əsərini bitirdikdən sonra vəfat etmişdir.

X əsrdə yaradılmış Ən-Nədimin «Fihrist» əsəri dövrümüzdə tam şəkildə gəlib çıxmış ən qədim mədəniyyət abidələrindəndir. «Fihrist» ərəbcə «göstərici» və ya «məlumat kitabı» deməkdir. «Biblioqrafiya» sözü ilə eyni məna kəsb edən və müasir ərəb dilində biblioqrafik fəaliyyət mənasını verən «fihrisiyə» sözü də bu deməkdir.

Əsərin ümumi səciyyəsi onun giriş hissəsində verilmişdir. Bu, bütün xalqların, ərəblərin, qeyri-ərəblərin ərəb dilində yazılmış kitabları, elmi əsərləri, müəllifləri, onların mənsub olduqları təbəqələr, doğulduğu tarix, həyatı, ölüm tarixi, yaşadıkları şəhərin yeri, üstünlükləri və çatışmayan cəhətləri, hicrətdən sonrakı 377-ci (987/988-ci illər) ilədək olan hadisələrin göstəricisidir. Beləliklə, «Fihrist» bibliqrafik abidə kimi 987-ci ildən erkən yaranmışdır. Minilliyi tamam olmuş bu biblioqrafik soraq kitabının əsasını dil prinsipi təşkil edir. Bu prinsip Milli biblioqrafiya nəşrlərində ədəbiyyatın əsas uçot prinsiplərindən biridir.

Ən-Nədiminin atası kitab taciri olmuşdur. Müəllifin ömrünün çox hissəsini Bağdadda keçirməsi və oranın kitab bazarı ilə tanış olması «Fihrist»in coğrafi əhatəsini müəyyənləşdirir. Əsərdə Çinin, Hindistanın, Fransanın, rusların və b. yazı nümunələrindən bəhs olunur. «Fihrist»in tədqiqatçısı

Y.Funkin fikrincə, çox güman ki, bu əsərə Bağdad kitab bazarına gəlib çıxan kitablar haqqında məlumat daxil edilmişdir.

«Fihrist»in həcmi barəcə danışarkən burada sadalanan adların sayı heyrət doğurmaya bilməz. Təkcə II fəsildə 238 müəllif və 1116 əsər haqqında məlumat verilmişdir. Ümumiyyətlə, 3428 müəllifin adı çəkilmişdir. Bunların içərisində ərəb, yunan, roma və d. hökmdarların, rəsmi simaların, hərbiçilərin, hüquqşünasların, hətta kitab cildləyənlərin adlarına rast gəlmək olar. Əsərin əsas xüsusiyyəti onun elmi, tarixi-ədəbi xarakter daşmasıdır. Təkcə bu ilk nəhəng bibliografik əsərin yaranması faktı ərəb kitab mədəniyyətinin o dövrdə yüksək təşəkkül tapmasına sübutdur. «Fihrist» universal bibliografik göstəricidir. O, müxtəlif elm sahələrinin müəllifləri və əlyazma əsərləri haqqında məlumatı əks etdirir. Burada material müəllifin özü tərəfindən yaradılmış təsnifat əsasında sistemli qaydada qruplaşdırılmışdır. Bütünlükdə «Fihrist» 10 fəsil və 34 bölmədən ibarətdir. Fəsillər aşağıdakılardır:

1. İslamaqədərki elmlər və Quran, o cümlədən müxtəlif xalqların yazı sistemləri və kitab mədəniyyəti haqqında

2. Filologiya, ərəzi məktəbləri üzrə bölgü ilə.

3. Tarix (islam tarixi).

4. İslamaqədərki və islam poeziyası.

5. Müsəlman ilahiyyəti, təriqətlər üzrə bölgü əsasında.

6. Müsəlman hüququ, məktəblər üzrə bölgü əsasında.

7. Fəlsəfə, riyaziyyat, astronomiya, təbabət.

8. Əyləncəli ədəbiyyat, o cümlədən qeyri-müsəlman xalqların tarixi.

9. Qeyri-müsəlman xalqların dini təlimləri.

10. Kimyagərlik.

«Fihrist»in təsnifat sxemi üçün bütün elmlərin iki qismə (ərəb və yadelli) bölünməsi xarakterik cəhətdir. Bu bölgüdə o dövrdə ərəb mədəniyyətinə xas olan cəhət-dini və fəlsəfi biliklərin qarşılaşdırılması öz əksini tapmışdır.

Əsərin ərəb fəsilləri də öz növbəsində iki qismə ayrılır: dini (1-4) və tətbiqi (5-6). Burada fəsillər X əsrdə elmlərin nüfuzuna görə yerləşdirilmişdir. Filologiya onların arasında birinci yeri tutur. Çünki Quranın şərhini və ərəb dilinin təmizliyinin saxlanması üçün bu çox vacibdir. Müsəlman tarixşünaslığı filologiya əsasında yarandığı üçün ikinci yeri tutur. Onun ardınca poeziya, xüsusilə islamaqədərki poeziya haqqında olan fəsil gəlir. Nəhayət, yalnız X əsrdə hüquq ilahiyyatından ayrıldığı və mənəvi deyil, əməli elm olduğu üçün islam bilikləri sırasında sonuncu yeri tutur. Fəsillərdəki bölmələrin ardıcılığında isə elmi məktəblər və elmi təlimlərin əhəmiyyəti əsas götürülmüşdür.

Bölmələrdəki bibliografik və bibliografik materiallar məzmunundan asılı olaraq müxtəlif səviyyələrdə qruplaşdırılır. Burada həm xronoloji ardıcılıq, həm müəlliflər arasındakı əlaqə, həm müəllim-şagird münasibəti nəzərə

alınmışdır. Müəllif haqqında bioqrafik məlumatdan sonra, onun əsərləri haqqında məlumat əks olunmuş, bir çox kitabların məzmunu açılmış, bəzən onlardan şeirlər, kəlamlar verilmişdir. Ən-Nədim kitabın müxtəlif variantları, ölçüsü, səhifələrin miqdarı, sətirlərin sayı haqqında məlumat verməklə yanaşı, bəzi hallarla illüstrasiyalar haqqında da məlumatı əks etdirir. «Fihrist» də kitabların qiyməti nadir hallarda göstərilir, hansı kitablara daha böyük tələbat olduğu qeyd olunur.

I. Bioqrafik məlumatların həcmi «Fihrist»in müəllifinin hansı faktlar əldə etdiyindən çox asılı idi. Bəzi məqalələr dolğunluğu ilə seçilsə də, bəzilərinə müəyyən bioqrafik faktlara təsadüf edilmir. Tərtibçi bu halda qeyd edir ki, müəllifin həyatı barədə məlumat yoxdur və onun kitablarının adlarını sadalamaqla kifayətlənir. Bəzi müəlliflər haqqında isə o, aşağıdakı qeydləri verir: «Onun heçbir kitabı da məlum deyil. Lakin sözlərini, kəlamlarını hələ də xatırlayırlar».

Ayrı-ayrı ədiblərin əsərlərinin siyahısı göstərildiyi halda, bəzilərinin yalnız kitablarının sayı qeyd olunur. Müəyyən qisim müəllifləri ehtiram əlaməti olaraq onların əsərləri mövzular üzrə qruplaşdırılmışdır. Məsələn, fəlsəfə, məntiq, hesab və s.

Əgər hər hansı bir əsərin iki variantı (tam və qısa) mövcuddursa, əvvəlcə birincisi göstərilir. Bu onunla izah olunur ki, bəzən ixtisar olunmuş variant digərinə nisbətən daha geniş yayılmışdır. Yunan, fars və digər dillərdən tərcümə edilmiş əsərlərin siyahıları da böyük üstünlük təşkil edir. Bu zaman tərcüməçinin daha hansı əsərləri tərcümə etdiyi və sifarişçinin kim olduğu da göstərilir. Eyni zamanda şəriqli müəlliflər haqqında da məlumat verilmiş, yaxud hansı müəllifin əsəri başlaması, hansının isə sona çatdırılması qeyd olunmuşdur. Bəzən belə faktlara da təsadüf olunur ki, kitab müəyyən müəllifin adı ilə bağlı olsa da, onun yaradıcısı tamamilə başqa adamdır.

Məşhur kitablar haqqında məlumatlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə əsərlərin təsviri, məzmunu, quruluş prinsipi, əhəmiyyəti, tərcümələri haqqında məlumat, şərh və təkliflər göstərilmiş, kimin üçün yazılması qeyd olunmuşdur.

«Fihrist» müəllifi kitabların məzmununu açmaq müxtəlif metodlardan istifadə etmişdir. Daha məşhur kitablar fəsil-fəsil təsvir olunmuş, onlardan mətnlər, şeirlər, kəlamlar verilmiş, əsərin əhəmiyyəti ön plana çəkilmişdir.

«Fihrist» ərəb kitab mədəniyyətinin öyrənilməsində tükənməz məlumat mənbəyidir.

Müəllif məlumatın əldə edilməsinin üç əsas üsulunu tətbiq etmişdir: kitablarla bilavasitə tanışlıq, şifahi məlumatlar və mənbələrdən iqtibaslar. «Fihrist»də Ən-Nədiminin istifadə etdiyi bioqrafik və biblioqrafik əsərlər barədə də geniş məlumat vardır. Bioqrafik əsərlərin çoxu sahəvi xarakter

daşıyır. Burada Platonun, Aristotelin, Qalenin və başqalarının ərəb dilinə tərcümə olunmuş biobibliografik əsərlərindən geniş istifadə olunmuşdur.

Ən-Nədiminin bu əsəri şəxsi təşəbbüs əsasında yaranmış və sözsüz ki, nöqsansız da deyildir. Müəllif özü də bəzən məhdud məlumata malik olduğunu etiraf edir.

Ən-Nədiminin əlyazması yarandıqdan təqribən 200 il sonra, yalnız XIII əsrdə ərəb alimləri tərəfindən aşkara çıxarılmış və uzun müddət əlyazması şəklində üzü köçürülərək yayılmışdır. Sonrakı surətlərdə mətnə əlavələr və dəyişikliklərin edilməsi onun əhəmiyyətini daha da artırmışdır.

XIII əsrdən başlayaraq bu günə qədər «Fihrist» mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və o, ərəbşünaslar üçün ən qədim deyil, həm də ən mükəmməl informasiya mənbəyidir. O, milli bibliografiyanın ilk tam külliyyatı idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Гудовщикова И.В., Лютова К.В. *Общая иностранная библиография.* - М.: Книга, 1978- 224 с.

2. Семеновкер Б.А. *Тысячелетие «Фихриста» Ан-Надима// Сов. Библиография.* - 1987.- № 2.- С. 86-89

Г.С. ГАДЖИЕВА

ПРОИЗВЕДЕНИЕ АН-НАДИМА «ФИХРИСТ» КАК БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

РЕЗЮМЕ

В статье характеризуется произведение Ан-Надима «Фихрист» который был создан в X веке. Это произведение имеет большое значение и изучение арабской книжной культуры. Он не только древний, но и важнейший источник информации.

G.S. HAJIYEVA

**PIECE «FIHRIST» OF AN-NADIM AS THE
BIBLIOGRAPHIC SOURCE**

SUMMARY

The article examines the tenth century's piece of «Fihrist» An-Nadim. This piece is of great importance for the study of the Arabic book culture. It is not only ancient but also an important source of information.